

Valószínűségszámítás

Survey statisztika mesterszak és földtudomány alapszak

Backhausz Ágnes

agnes@cs.elte.hu

2018/2019. őszi félév

A valószínűségszámítás kurzus céljai

- **a statisztika megalapozása**: a véletlen mintavételből származó adatok elemzésére alkalmazott módszerekhez szükséges alapfogalmak ismertetése
- a valószínűségszámítás alapjai, szemlélete
- feladatmegoldási készség fejlesztése (gyakorlaton)
- az alkalmazási lehetőségek bemutatása

A valószínűségszámítás kurzus céljai

- **a statisztika megalapozása**: a véletlen mintavételből származó adatok elemzésére alkalmazott módszerekhez szükséges alapfogalmak ismertetése
- a valószínűségszámítás alapjai, szemlélete
- feladatmegoldási készség fejlesztése (gyakorlaton)
- az alkalmazási lehetőségek bemutatása

Számonkérés: írásbeli vizsga; legalább elégséges gyakorlati jegyen a félév során beadható házi feladatokkal lehet javítani

tematika, mintafeladatsor, elméleti összefoglaló, gyakorló feladatok: moodle.elte.hu

Ajánlott irodalom

- Denkinger: Valószínűségszámítás
- Prékopa: Valószínűségelmélet
- Ross: A first course in probability
- Solt: Valószínűségszámítás.
- Arató Miklós, Prokaj Vilmos és Zempléni András: Bevezetés a valószínűség-számításba és alkalmazásaiba: példákkal, szimulációkkal
<http://elte.prompt.hu/sites/default/files/tananyagok/valszam/zempleni.pdf>
- Bognárné, Mogyoródi, Prékopa, Rényi, Szász: Valószínűségszámítási feladatgyűjtemény
- Fazekas: Valószínűségszámítás és statisztika jegyzet
<https://gyires.inf.unideb.hu/KMITT/b21/valseg.pdf>

A valószínűségszámításról és statisztikáról

Célok:

- felmérésekből, kísérletekből származó adatok elemzése
- ismeretlen mennyiségek becslése a mérések alapján
- hipotézisek ellenőrzése vagy cáfolata
- véletlen folyamatok modellezése
- múltbeli adatok alapján a jövőbeli folyamatok előrejelzése

A valószínűségszámításról és statisztikáról

Célok:

- felmérésekből, kísérletekből származó adatok elemzése
- ismeretlen mennyiségek becslése a mérések alapján
- hipotézisek ellenőrzése vagy cáfolata
- véletlen folyamatok modellezése
- múltbeli adatok alapján a jövőbeli folyamatok előrejelzése

Alkalmazási területek:

- statisztika a társadalomtudományokban: felmérések értékelése, elemzése
- statisztika a természettudományokban: mérések, kísérleti eredmények értelmezése
- előrejelzés: társadalmi, gazdasági, pénzügyi folyamatok
- biztosításmatematika

A valószínűségszámításról

- a matematika egy területe
- axiomatikus felépítés (Kolmogorov, 1933)
- alkalmazható gyakorlati feladatokban (például: ha egy érmével 1000 dobásból 550 fej lett, és azt állítjuk, hogy az érme nem szabályos, 99,9% valószínűséggel helyes az állításunk)
- az alkalmazásnál **a modell kiválasztása, felépítése** kulcsfontosságú, ettől függ a végeredmény
- **mennyi a valószínűsége, hogy holnap Budapesten lesz csapadék?**

A valószínűségszámításról

- a matematika egy területe
- axiomatikus felépítés (Kolmogorov, 1933)
- alkalmazható gyakorlati feladatokban (például: ha egy érmével 1000 dobásból 550 fej lett, és azt állítjuk, hogy az érme nem szabályos, 99,9% valószínűséggel helyes az állításunk)
- az alkalmazásnál **a modell kiválasztása, felépítése** kulcsfontosságú, ettől függ a végeredmény
- **mennyi a valószínűsége, hogy holnap Budapesten lesz csapadék?**
egy megfelelő matematikai modellben van értelme a kérdésnek, de a válasz különböző modellekben különböző

A valószínűségszámításról

- a matematika egy területe
- axiomatikus felépítés (Kolmogorov, 1933)
- alkalmazható gyakorlati feladatokban (például: ha egy érmével 1000 dobásból 550 fej lett, és azt állítjuk, hogy az érme nem szabályos, 99,9% valószínűséggel helyes az állításunk)
- az alkalmazásnál **a modell kiválasztása, felépítése** kulcsfontosságú, ettől függ a végeredmény
- **mennyi a valószínűsége, hogy holnap Budapesten lesz csapadék?**
egy megfelelő matematikai modellben van értelme a kérdésnek, de a válasz különböző modellekben különböző
- cél: **minél jobb modell illesztése** a statisztika segítségével (jól illeszkedik a megfigyelt adatokra, egyszerű, interpretálható, de más szempontok is lehetségesek)

A valószínűségszámítás történetéről

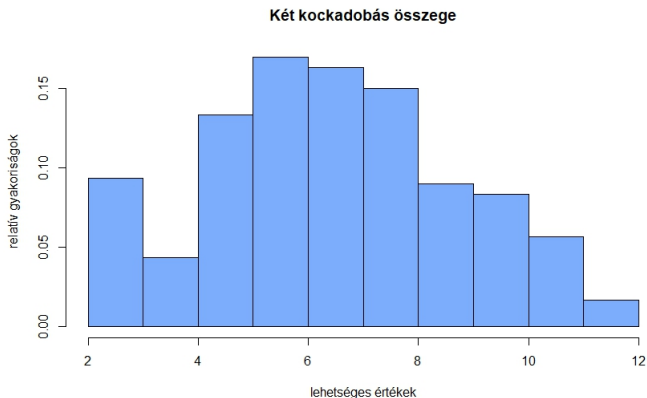
- **osztzkodási probléma**, 1494: egy félbehagyott játékban az aktuális állás alapján hogyan osszák el a tétet (megoldás: Pascal, 1656)
- Cardano könyve a kockajátékokról, 1564 (amit 1663-ban adtak ki)
- életjáradék-számítás, de Witt, Haley, 1671
- nagy számok törvénye, Jacob Bernoulli, 1713
- XIX. század első fele: de Moivre, Bayes, Gauss, Poisson, Buffon
- XIX. század vége: Csebisev, Markov, Ljapunov
- **axiomatikus felépítés**: Kolmogorov, 1933

A valószínűségszámítás történetéről

XX. századi alkalmazások és kezdetük

- sztochasztikus folyamatok (Wiener, 1923)
- matematikai statisztika (Fisher, 1925)
- játékelmélet (Neumann, 1928)
- információelmélet (Shannon, 1948)
- idősorok
- pénzügyi folyamatok (Black–Scholes, 1973)
- hierarchikus tanulási algoritmusok → mesterséges intelligencia

Példa: két szabályos kockadobás összege

Kísérlet: két szabályos dobókockával dobva mennyi a dobott számok összege. Ezt 300-szor megismételve az egyes lehetséges értékek **relatív gyakorisága** (előfordulásuk aránya) látható az ábrán.

Példa: két szabályos kockadobás

Két szabályos dobókockával dobunk. Mennyi a valószínűsége, hogy a dobott számok összege 7?

Példa: két szabályos kockadobás

Két szabályos dobókockával dobunk. Mennyi a valószínűsége, hogy a dobott számok összege 7?

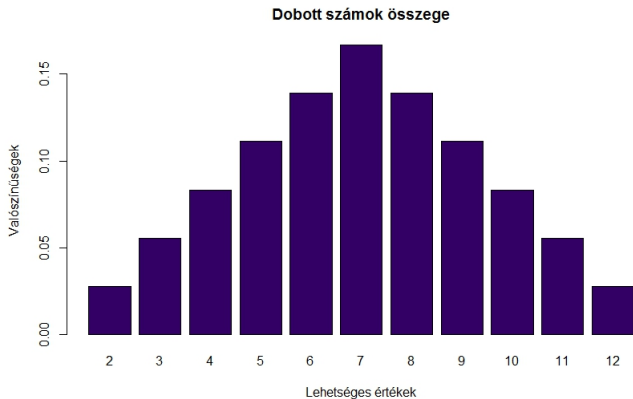
A dobókockák, emberek, tárgyak stb. mindig különbözőek.

- Mindkét dobás hatféle lehet: $6 \cdot 6 = 36$, vagyis 36 darab dobássorozat van.
- A dobássorozatok egyformán valószínűek: mindegyiknek $1/36$ a valószínűsége.
- A kedvező dobássorozatok száma: 6.

11	12	13	14	15	16
21	22	23	24	25	26
31	32	33	34	35	36
41	42	43	44	45	46
51	52	53	54	55	56
61	62	63	64	65	66

Tehát $\mathbb{P}(\text{az összeg } 7) = 6/36 = 1/6$.

Példa: két szabályos kockadobás

Az összeg lehetséges értékei és a valószínűségek

Eseménytér

- **elemi esemény:** a kísérlet egy lehetséges kimenetele (például: **15** vagy **22**)
- **eseménytér:** az elemi események összessége, halmaza
a példában az az alábbi 36 elemű halmaz: $\{11, 12, \dots, 66\}$
- **esemény:** az eseménytér részhalmazai
például: a dobott számok összege 7, azaz $\{16, 25, 34, 43, 52, 61\}$
vagy: a dobott számok összege legfeljebb 3, azaz $\{11, 12, 21\}$

Eseménytér

- **elemi esemény**: a kísérlet egy lehetséges kimenetele (például: **15** vagy **22**)
- **eseménytér**: az elemi események összessége, halmaza
a példában az az alábbi 36 elemű halmaz: $\{11, 12, \dots, 66\}$
- **esemény**: az eseménytér részhalmazai
például: a dobott számok összege 7, azaz $\{16, 25, 34, 43, 52, 61\}$
vagy: a dobott számok összege legfeljebb 3, azaz $\{11, 12, 21\}$

További példák:

- eseménytér: magyar állampolgárok; esemény: érettségivel rendelkezők
- eseménytér: magyar férfiak; esemény: 50 évesnél idősebbek
- két érmedobásnál az eseménytér $\{FF, FI, IF, II\}$, esemény: különbözőt dobunk, azaz $\{FI, IF\}$
- egy érmével addig dobunk, amíg fejet nem kapunk, ekkor az eseménytér: $\{F, IF, IIF, IIIF, \dots, \text{minden dobás írás}\}$

Jelölések és műveletek eseményekkel

- Ω az eseménytér, ez a biztos esemény
- $\emptyset$ (üres halmaz) esemény neve: lehetetlen esemény
- az események összessége, halmaza: $\mathcal{A}$ (minden eleme Ω egy részhalmaza)

Jelölések és műveletek eseményekkel

- Ω az eseménytér, ez a biztos esemény
- $\emptyset$ (üres halmaz) esemény neve: lehetetlen esemény
- az események összessége, halmaza: $\mathcal{A}$ (minden eleme Ω egy részhalmaza)
- $A, B \in \mathcal{A}$ események **uniója** azon elemi események halmaza, melyek A és B közül legalább az egyikben benne vannak
- $A, B \in \mathcal{A}$ események **metsete** azon elemi események halmaza, melyek A -ban és B -ben is benne vannak
- $A \in \mathcal{A}$ és $B \in \mathcal{A}$ **kizáró események**, ha $A \cap B = \emptyset$, azaz nincs olyan elemi esemény, mely A -ban és B -ben is benne van
- $A \in \mathcal{A}$ esemény **ellentettje/komplementere**: $\bar{A} = \{\omega \in \Omega : \omega \notin A\}$, azaz azokból az elemi eseményekből áll, melyek nincsenek A -ban

Műveletek eseményekkel

Tulajdonságok

- $A \setminus B = A \cap \overline{B}$, ahol $A \setminus B$ azon elemi eseményekből áll, melyek benne vannak A -ben de nincsenek benne B -ben (ez A és B **különbsége**)
- $\overline{A \cup B} = \overline{A} \cap \overline{B}$ (de Morgan-azonosság)
- $\overline{\overline{A}} = A$ és $\overline{\Omega} = \emptyset$

Példa: egy kockával dobunk, $\Omega = \{1, 2, 3, 4, 5, 6\}$.

- A : páros számot dobunk
- B : legalább 3-ast dobunk
- $A \cup B = \{2, 3, 4, 5, 6\}$ az A és B uniója
- $A \cap B = \{4, 6\}$ az A és B metszete
- $A \setminus B = \{2\}$ az A és B különbsége
- $\overline{A} = \{1, 3, 5\}$ az A ellentettje/komplementere

A valószínűség axiomatikus felépítése

Ω : eseménytér (a lehetséges kimenetek összessége)

$\mathcal{A}$: az események halmaza

$\mathbb{P}$: **valószínűség**, amire az alábbiak teljesülnek:

- **eseményekhez rendel nemnegatív számokat**, azaz $A \in \mathcal{A}$ esetén $\mathbb{P}(A) \geq 0$
- **additív**: ha $A_1, A_2, \dots \in \mathcal{A}$ események, és bármely kettő metszete üres, akkor

$$\mathbb{P}(A_1 \cup A_2 \cup A_3 \cup \dots) = \mathbb{P}(A_1) + \mathbb{P}(A_2) + \mathbb{P}(A_3) + \dots$$

- $\mathbb{P}(\Omega) = 1$, azaz a biztos esemény valószínűsége 1

Az $(\Omega, \mathcal{A}, \mathbb{P})$ hármast **valószínűségi mezőnek** nevezzük.

Véges valószínűségi mező

Tegyük fel, hogy véges sok lehetséges kimenetel van, vagyis $\Omega = \{\omega_1, \omega_2, \dots, \omega_n\}$, továbbá $\mathcal{A}$ az Ω összes részhalmazából áll.

Jelölés: $p_j = \mathbb{P}(\omega_j)$ a j . kimenetel valószínűsége. Ekkor az additivitás miatt

$$1 = \mathbb{P}(\Omega) = p_1 + p_2 + \dots + p_n = \sum_{j=1}^n p_j,$$

vagyis az elemi események valószínűségének összege 1. Továbbá

$$\mathbb{P}(A) = \mathbb{P}\left(\bigcup_{j:\omega_j \in A} p_j\right) = \sum_{j:\omega_j \in A} p_j,$$

ami azt jelenti, hogy minden esemény valószínűsége a benne lévő elemi események valószínűségének összege.

Klasszikus valószínűségi mező

Legyen $(\Omega, \mathcal{A}, \mathbb{P})$ véges valószínűségi mező (azaz $\mathcal{A}$ az Ω összes részhalmazából áll), melyre a fenti feltételeken kívül az is teljesül, hogy minden elemi esemény egyformán valószínű, azaz

$$\mathbb{P}(\omega_j) = p_j = \frac{1}{n} \quad \text{minden } j = 1, 2, \dots, n\text{-re.}$$

Ekkor $(\Omega, \mathcal{A}, \mathbb{P})$ -t **klasszikus valószínűségi mezőnek** nevezzük. Ilyenkor tetszőleges $A \in \mathcal{A}$ eseményre

$$\mathbb{P}(A) = \frac{k}{n} = \frac{1}{n} + \frac{1}{n} + \dots + \frac{1}{n},$$

ahol k az A elemeinek száma, n pedig az összes elemi esemény (lehetőség) száma.

Klasszikus valószínűségi mező

Legyen $(\Omega, \mathcal{A}, \mathbb{P})$ véges valószínűségi mező (azaz $\mathcal{A}$ az Ω összes részhalmazából áll), melyre a fenti feltételeken kívül az is teljesül, hogy minden elemi esemény egyformán valószínű, azaz

$$\mathbb{P}(\omega_j) = p_j = \frac{1}{n} \quad \text{minden } j = 1, 2, \dots, n\text{-re.}$$

Ekkor $(\Omega, \mathcal{A}, \mathbb{P})$ -t **klasszikus valószínűségi mezőnek** nevezzük. Ilyenkor tetszőleges $A \in \mathcal{A}$ eseményre

$$\mathbb{P}(A) = \frac{k}{n} = \frac{1}{n} + \frac{1}{n} + \dots + \frac{1}{n},$$

ahol k az A elemeinek száma, n pedig az összes elemi esemény (lehetőség) száma.

Példa: kétszer dobunk egy szabályos kockával, A : az összeg 7. Ekkor $k = 6$ és $n = 36$ alapján $\mathbb{P}(A) = 1/6 = 1/36 + 1/36 + 1/36 + 1/36 + 1/36 + 1/36$.

Leszámlálások és jelölések

$$n! = n \cdot (n-1) \cdot (n-2) \cdot \dots \cdot 2 \cdot 1; \quad \binom{n}{k} = \frac{n!}{k!(n-k)!} = \frac{n(n-1)\dots(n-k+1)}{k(k-1)\dots 2 \cdot 1}.$$

- n tárgyat $n!$ -féleképpen lehet sorrendbe tenni.
- n tárgy közül k darabot visszatevés nélkül $n(n-1)\dots(n-k+1)$ -féleképpen lehet húzni, ha figyelembe vesszük a sorrendet: az első n -féle, a második $n-1$ -féle lehet (akármi volt az első), a harmadik $n-2$ -féle lehet (akármi volt az első kettő), és így tovább
- n tárgy közül egy k darabból álló csoportot $\binom{n}{k}$ -féleképpen lehet kiválasztani (itt a kiválasztás sorrendje nem számít)
- ha n egymás utáni kísérlet mindegyikénél k lehetőség van, akkor az összes lehetőség száma a sorrendet is figyelembe véve

$$n \cdot n \cdot \dots \cdot n = n^k.$$

Például egy kockadobás hatféle lehet, kettő 36-féle, három $6 \cdot 6 \cdot 6$ -féle, n kockadobás 6^n -féle.

Házi feladat szeptember 18-ig

- a) Háromszor feldobunk egy szabályos dobókockát. Mennyi a valószínűsége, hogy 0 hatos lesz? Annak, hogy 1? Annak, hogy 2? És annak, hogy három?
- b) Ismételjük meg hússzor az alábbi kísérletet: feldobunk egy dobókockát háromszor, és megszámloljuk, hogy hány hatos lett. Legyen A_j az az esemény, hogy j darab hatost dobtunk ($j = 0, 1, 2, 3$). Készítsünk hisztogramot, melyen az A_j események relatív gyakoriságát (vagyis bekövetkezésének arányát a húsz kísérletből) ábrázoljuk. Mennyi a legnagyobb eltérés A_j relatív gyakorisága és $\mathbb{P}(A_j)$ között?